

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำสอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่าพระธรรมเทศนา มีอยู่หลายสูตร แสดงโปรดแก่เวไนยสัตว์ ตามจริตนิสัยของผู้ฟังเพื่อให้สามารถรู้ยิ่งเห็นจริงและปฏิบัติตามได้ เป็นเหตุให้เกิดสาวกผู้รู้ตาม และผู้ปฏิบัติตามได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งในสมัยพุทธกาลนั้นในบางครั้งมีพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าตามเสด็จจาริกรอนแรมเพื่อโปรดแก่พุทธบริษัทในแคว้นต่าง ๆ บางครั้ง นับจำนวนได้ถึงห้าร้อยบ้าง บางครั้งมีจำนวนนับพันบ้าง และในบางครั้งมีพระสาวกตามเสด็จจำนวนนับหมื่นองค์บ้างก็มี

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แก่ปัญจวัคคีย์ เมื่อวันอาสาฬหบูชา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ทรงแสดงถึงธรรมที่สุดโด่ง ๒ อย่าง^๑ ที่ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค ความเพลิตเพลินินดี ในกามคุณ อตตกิลมถานุโยค การเบียดเบียนตนให้ลำบาก โดยทรงชี้แนวทางที่ไม่เอียงเข้าใกล้ ธรรมที่สุดโด่ง ๒ อย่างนั้น คือแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา เป็นปฏิปทาที่ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ เมื่อแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจบลง ท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุเป็นพระโสดาบัน ทูลขออุปสมบทเป็นพระสงฆ์องค์แรกในพระพุทธศาสนา

แม้ในพระราชนิพนธ์ที่ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ก็ทรงตรัสถึงหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง หรือข้อปฏิบัติสายกลาง ว่าเป็นทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้^๒ เมื่อสุภททะรับฟังพระธรรมเทศนาจบ ได้รับการบรรพชาอุปสมบทและปฏิบัติธรรมตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในราตรีนั้นเอง จากพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อบุคคลปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมจะสามารถบรรลุมรรค ผล นิพพานได้อย่างแน่นอน

^๑ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^๒ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

มัชฌิมาปฏิปทาหรือ มรรคมืองค์ ๘ ก็คือกระบวนการที่ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้เข้าถึงพระนิพพาน มรรคมืองค์ ๘ นั้นสามารถย่อเข้าในสิกขา ๓ ได้ กล่าวคือ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ย่อลงในปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ย่อลงในศีลสิกขา และสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ย่อลงในจิตตสิกขา ปัญญาสิกขาก็คือกระบวนการของวิปัสสนาที่เห็นแจ้งสภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง จนกระทั่งเห็นโทษเห็นภัยจนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในกองสังขารทั้งหลาย แล้วจิตก็หลุดพ้นจากอุปาทานชั้นธัมมัสสัณเฑาะฏได้อย่างสิ้นเชิง ได้ถึงซึ่งสภาวะธรรมอันเกษมกล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน ได้โดยลำดับ

พระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบันมีฐานะหน้าที่สำคัญทางการศึกษา ๒ อย่าง คือ (๑) คณฤชระ ได้แก่ ศึกษาทางภาคปริยัติ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ทรงจำแล้วบอกกล่าวให้ผู้อื่นรู้ตาม (๒) วิปัสสนาธุระ ได้แก่ ภาคปฏิบัติ ซึ่งเป็นการปฏิบัติสมถภาวนา เพื่อให้จิตใจมีความสงบตั้งมั่น และวิปัสสนาภาวนา เพื่อเป็นอุบายให้เกิดปัญญา รู้เห็นตามความเป็นจริงของสังขารตามพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา การศึกษาทั้งสองประการนี้ พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่มีความพิเศษจากศาสนาอื่น ๆ คือในเรื่องของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งถือว่าเป็นจุดหมายสำคัญของพระพุทธศาสนาเพราะเป็นเหตุให้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์^๓ อีกต่อไป

กระบวนการในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานนั้น นอกจากจะมีมัชฌิมาปฏิปทา ไตรสิกขาแล้ว ก็ยังมีหลักปฏิบัติอื่นอีก เช่น มหาสติปัฏฐาน ๔ ที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทางสายเอก เป็นทางสายเดียวที่ทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพานได้ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสอานิสงส์ ของการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ว่าถ้าภิกษุเจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างอุกฤษฏ์ ใช้เวลาเพียง ๗ วัน อย่างกลางใช้เวลา ๗ เดือน อย่างอ่อนใช้เวลาไม่เกิน ๗ ปี ก็จะสามารถบรรลุธรรม เป็นพระอนาคามีหรือเป็นพระอรหันต์ได้^๔ ในสติปัฏฐานสูตรชี้ให้เห็นว่า เมื่อบุคคลเจริญมหาสติปัฏฐานต่อเนื่องอย่างไม่ลดละ ก็จะเกิดวิปัสสนาญาณตามลำดับ จนสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด สติปัฏฐาน ๔ นั้น ก็เหมาะกับบุคคลได้ทุกจริต กล่าวคือกายานุปัสสนา และเวทนานุปัสสนาเหมาะกับบุคคลผู้หนักในตัณหาจริต จิตตานุปัสสนาและธัมมานุปัสสนาเหมาะกับบุคคลผู้หนักในทิฐิจริต^๕ เพราะเหตุนี้สติปัฏฐาน ๔ จึงได้ชื่อว่าเป็น พระสูตรที่ว่าด้วยหลักเจริญ

^๓ ดุราลัยเถียรใน ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๖๔๘.

^๔ ดุราลัยเถียรใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘-๓๔๐.

^๕ ดุราลัยเถียรใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๒๒๗-๒๒๘.

วิปัสสนาเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้เห็นแจ้งตามความเป็นจริงในสภาวะธรรมทั้งหลาย จนสามารถละตัณหาอุปาทานได้และเข้าถึงพระนิพพานเป็นที่สุด

เพราะเหตุนี้ พระสูตรที่กล่าวมาข้างต้นทั้ง ๒ สูตร คือ มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ กับทางสายเอกคือ มหาสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งต่างก็เป็นพระสูตรที่ยังผลให้ผู้ปฏิบัติบรรลุธรรมได้เหมือนกัน จึงทำให้มีความสงสัยว่าพระสูตรทั้งสองนั้น มีความสอดคล้องกันอย่างไร เพราะในมัชฌิมาปฏิปทาเป็นการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ส่วนในทางสายเอกเป็นการปฏิบัติตามมหาสติปัฏฐาน ๔

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทา กับหลักวิปัสสนาภาวนาอันได้แก่มหาสติปัฏฐาน ๔ ว่ามีความสอดคล้องกันอย่างไร การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ จะช่วยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ทำให้ทราบถึงวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สามารถปฏิบัติได้ถูกต้องตามหลักที่มีในมัชฌิมาปฏิปทา กับหลักมหาสติปัฏฐาน ๔ ได้ และถือเป็นองค์ความรู้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและเผยแผ่ให้ถูกต้องตามหลักในทางพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทา กับหลักวิปัสสนาภาวนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ มัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทา กับหลักวิปัสสนาภาวนา เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษานี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท กับหลักวิปัสสนาภาวนาในมหา-

สถิติฐาน ๔ โดยศึกษาข้อมูลจาก คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาเนื้อหาเพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท กับหลักวิปัสสนาภาวนา ในมหาสติปัฏฐาน ๔ โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท กับหลักวิปัสสนาภาวนา มหาสติปัฏฐาน ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ หนังสือ เอกสารตำราต่าง ๆ เช่น ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, มหาสติปัฏฐานสูตร, วิปัสสนานัย เล่ม ๑-๒ โดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, วิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย, โดยพระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภเถระ เป็นต้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่ได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๕.๑ มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ทางสายกลาง ข้อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนและไม่ตึงจนเกินไป ไม่ซื่อแฉะที่สุด ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมณานุโยค ทางแห่งปัญญา เริ่มด้วยปัญญา ดำเนินด้วยปัญญา นำไปสู่ปัญญา ที่พอดี พอเหมาะ ให้ถึงจุดหมาย คือ ความดับกิเลสและความทุกข์ หรือความหลุดพ้นเป็นอิสระสิ้นเชิง ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิ เป็นที่สุด

๑.๕.๒ วิปัสสนา หมายถึง การเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของสภาวธรรม เป็นปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์ ทำให้ถอนความหลงผิดในสังขารเสียได้ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่งนั้น ๆ ตามความเป็นจริง

๑.๕.๓ กาวนา หมายถึง การทำให้มี ทำให้เป็น ทำให้เกิด การเจริญ การบำเพ็ญ การพัฒนา ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนากาวนา

๑.๕.๔ วิปัสสนากาวนา หมายถึง การเจริญวิปัสสนา คือการฝึกอบรมเจริญปัญญา ให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ แจ่มแจ้ง ชัดเจน ตามเป็นจริง

๑.๕.๕ สติปัฏฐาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ ข้อปฏิบัติที่มีสติเป็นประธาน มีสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมนั้น ๆ ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ที่ทำให้มองเห็นผิดไปตามอำนาจกิเลส

๑.๕.๖ ปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติด้วยปัญญาที่เป็นกลาง เพื่อให้ถึงความดับทุกข์

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนั้นมิกกล่าวไว้ในคัมภีร์และตำราวิชาการต่าง ๆ ดังนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ได้แสดงข้อความเกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิปทาไว้ว่า "มัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติที่ไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ ประการ ที่ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้น คือ อริยมรรคมีองค์" ๘^๖

๒) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา (แปล) ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยได้แสดงข้อความเกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิปทา ที่พระอัญญาโกณฑัญญะได้เข้าใจไว้ดังนี้ พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระผู้มีพระภาคทรงประกาศให้เป็นไปแล้ว ณ ปาอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะปฏิบัติไม่ได้ ชั่วขณะการครุ่นหนึ่งนั้น เสียงกระฉ่อนขึ้นไปจนถึงพรหมโลก ด้วยประการฉะนี้แล ทั้งหมดนี้โลกธาตุนี้ได้หวั่นไหวสะเทือน

^๖ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๔/๒๐-๒๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑-๓๓, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๓-๓๔๑/๓๙๐-๔๐๑, ส.สพ. ๑๘/๓๖๔/ ๔๒๐-๔๒๑, ส.ม. (ไทย) ๑๔/๑๐๘๑-๑๐๘๒/๕๔๒-๕๔๘, ข.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐-๔๒/๔๘๒-๕๑๑.

สะท้อน ทั้งแสงสว่างอันยิ่งใหญ่หาประมาณมิได้ ได้ปรากฏแล้วในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานว่า ท่านผู้เจริญ โภณฑัตถุญะ ได้รู้แล้วหนอ ท่านผู้เจริญ โภณฑัตถุญะได้รู้แล้วหนอ เพราะเหตุนี้ คำว่า อัญญาโภณฑัตถุญะนี้ จึงได้เป็นชื่อของพระโภณฑัตถุญะ ด้วยประการฉะนี้^๗

วิสุทธิมรรค มีคำอธิบายถึงมรรคไว้ว่า "ความจริง มรรคที่เกิดขึ้นแก่ท่านสุขวิปัสสกะ โดยวิปัสสนาญาณก็ดี มรรคที่เกิดขึ้นแก่ท่านผู้ได้สมาบัติได้ทำสมาธิให้เป็นบาทก็ดี มรรคที่ทำปฐมฌานเป็นบาท แล้วกำหนดรู้สังขารทั้งหลายที่เป็นปฏิจจกัน คือสังขารอื่นนอกไปจากฌานที่เป็นบาท แล้วทำให้เกิดขึ้นก็ดี เป็นมรรคเกิดขึ้นในระดับปฐมฌานนั่นเอง ในทุกมรรค ที่กล่าวมานั้น มีโพชฌงค์ ๗ มโหกรรม ๘ มโหกรรม ๕ เพราะว่าปฐกัมมัฏฐาน"^๘

๑.๖.๒ ตำราวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับอริยมรรคกับอริยสัจในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาว่า "สัมมาทิฐิ เห็นชอบคือเห็นอริยสัจ ๔ ท้องฟอง ท้องยุบ และจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกัน จัดเป็นทุกขสัจ ตัณหานุสัยนอนดองอยู่ในขันธสันดาน ซึ่งเป็นตัวการให้เกิดแก่เจ็บตาย อยู่ในวัฏสงสาร จัดเป็นสมุทัยสัจ ทุกข์กับสมุทัยดับลงไปเมื่อไร เมื่อนั้นจัดเป็น นิโรธสัจ อริยมรรคที่กำหนด รู้ทุกข์ ละสมุทัย มีนิโรธ เป็นอารมณ์ จัดเป็น มรรคสัจ"^๙

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิปทา ในหนังสือพุทธธรรมว่า "ทางสายกลาง เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ คือ ตามสภาวะที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันเอง ตามเหตุปัจจัย ไม่ติดข้องในทฤษฎีหรือความคิดเอียงสุดทั้งหลาย ซึ่งเรื่องนี้ผู้เขียนได้จำแนกทางสายกลางออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกเพ่งไปที่กระบวนการธรรมชาติที่อิงอาศัยกันและกัน เกิดขึ้น เรียกว่า มัชฌิมนิยาม ส่วนที่สองเป็นเรื่องของข้อปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึง ทางสายกลาง เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา มัชฌิมนิยามนั้นเพ่งไปที่หลัก ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทานั้น เพ่งไปที่อริยมรรคมีองค์ ๘"^{๑๐}

^๗ วิ.มหา.อ. (ไทย) ๔/๑/๑๗/๑๙.

^๘ พระพุทธโฆสะเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๒๐.

^๙ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ว่าด้วยมหาสติปัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑๐-๖๑๑.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๕๗๐.

๓) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ให้ทัศนะไว้ในหนังสือ ธรรมจก-
กัปวัตนสูตร มีความว่า "ในบรรดาอริยสัจ ๔ ทุกขสัจ คืออุปาทานขันธ ๕ ที่ปรากฏทางทวาร ทั้ง ๖
เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้ การกำหนดรู้ทุกขสัจตามความเป็นจริงนั้น มิได้ด้วยการระลึกรู้เท่าทัน
สภาวะธรรมปัจจุบันที่ปรากฏในขณะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระบสัมผัส และคิดนึกในการ
กำหนดรู้ทุกขสัจตามวิธีที่กล่าวมานี้ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นธรรมที่ควรเจริญ ก็ได้รับการพัฒนา
ให้เจริญงอกงามขึ้น ทุกขสัจที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้ ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา ชื่อว่าอาร์มมณะ คือ
อาร์มมณที่ถูกรู้ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์ ส่วนมรรคสัจซึ่งเป็น
ปัญญาที่เข้าใจทุกขสัจ ชื่อว่า อาร์มมณิกะ คือ สภาวะหยั่งรู้ เป็นธรรมที่ควรพัฒนา อริยมรรคมี
องค์ ๘ ย่อมพัฒนาได้ด้วยการกำหนดรู้ทุกขสัจ และเมื่ออริยมรรคได้รับการพัฒนาเต็มที่แล้ว จึงจะ
รู้แจ้งพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ส่วนตัณหาจัดเป็นธรรมที่ควรละ"^{๑๑}

๔) พระอาจารย์ ดร. ภัทนต์ อาสภมหาเถระ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับสติปัฏฐาน
กับวิปัสสนาซึ่งมีรายละเอียดที่แสดงไว้ในคัมภีร์ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทยว่า "ขึ้นชื่อว่า
วิปัสสนาแล้วย่อมไม่แคล้วจากมหาสติปัฏฐานไปได้เลย ไม่องค์ใดก็องค์หนึ่งขององค์ ๔ ในมหาสติ-
ปัฏฐานนี้รวมอยู่ด้วย" ซึ่งมีความหมายอีกอย่างว่า มหาสติปัฏฐานนี้ คือ เส้นทางที่พระพุทธองค์
และพระอริยสาวกทั้งหลายดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์จริง"^{๑๒}

๕) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) ได้แสดงข้อความไว้ในหนังสือ
อริยวังสปฏิปทา พบว่า "การเจริญสติปัฏฐาน เรียกว่า วิปัสสนาภาวนา การเจริญวิปัสสนา จตุสัจจกรรมฐาน คือ
กรรมฐานที่ทำให้แทงตลอดสัจจะ ๔ และ บุรพภาคมรรค หนทางเบื้องต้น ในการบรรลุ โลกุตตรธรรม นอกจากนี้
การเจริญภาวนาเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ เช่น การเจริญสัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕
โพชฌงค์ ๗ และการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น ก็นับเข้าในการเจริญสติปัฏฐาน เพราะสติเป็นหลักสำคัญ
หากปราศจากสติแล้ว ไม่อาจเจริญธรรมอย่างอื่นได้"^{๑๓}

^{๑๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ธรรมจกกับปวัตนสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, พิมพ์
ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๖๙.

^{๑๒} พระอาจารย์ ดร. ภัทนต์ อาสภมหาเถระ ธรรมจริยะ อัครมหากรรมฐานาจริยะ, ปฐมวิปัสสนา-
วงศ์ในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๔),
หน้า ๒๔๔.

^{๑๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้น-
ส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔) หน้า ๖๗.

๑.๖.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระครูปลัดธณัญชัย อริณโชโย (ถีนกำเนิด) ศึกษาเรื่อง "ศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิด เรื่องทางสายกลางของขงจื๊อ" พบว่า ทางสายกลางที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ คือ ตามสภาวะ ที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันเอง ตามเหตุปัจจัย ไม่ติดข้องในทิฐิคือทฤษฎีหรือแนวความคิดเอียงที่สุดทั้งหลาย ที่มนุษย์वादให้เข้ากับสัญญาผิดพลาด และความยึดความอยากของตนที่จะให้โลก และชีวิตเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มัชฌิมาปฏิบัติทางจึงเป็นข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ตามธรรมชาติ ไม่เอียงเข้าไปหาที่สุดใด ๒ ข้าง ทำให้ติดพัวพันอยู่ หรือเอนเอียงไปนอกทาง และด้วยความที่มัชฌิมาปฏิบัติเป็นหนทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้นเป็นอริยบุคคลจึงเรียกว่า อริยมรรค"^{๑๔}

๒) พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี (พรหมจันทร์) ศึกษาเรื่อง "การศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนาเฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ" พบว่า ที่ชื่อว่า ภาวนา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องให้กุศลธรรมทั้งหลายเกิดมี คือเสพคุ้น ได้แก่ ทำกุศลธรรมทั้งหลายให้เจริญแห่งชน ภาวนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กรรมฐาน จัดเป็นการฝึกอบรมทางด้านจิตใจ เพราะคำว่า กรรมฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานหรือการกระทำ แปลว่า ที่ตั้งของความเจริญอุตสาหกรรมที่เรียกว่าการปรารภความเพียร จากการศึกษาเอกสารดังกล่าว พอสรุปได้ว่า อริยมรรคและวิปัสสนาตามหลัก สติปัฏฐาน ๔ มีความหมายแตกต่างกัน และมีความสัมพันธ์กันเกี่ยวเนื่องกับการบรรลุ มรรค ผล นิพพานโดยตรง^{๑๕}

๓) พระมหาวิเชียร โชติธมฺโม (จันทะมัน) ศึกษาเรื่อง "การศึกษาสภาวะนิเวรณในวัมมิกสูตร" พบว่า นิเวรณธรรม ๕ เป็นหลักธรรมที่ทากันไม่ให้บรรลุความดี จัดเป็นธรรมหมวดหนึ่งในอัมมานุสัสสนาสติปัฏฐาน อันเป็นหลักเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนว สติปัฏฐาน ๔ เมื่อนิเวรณ ๕ เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติต้องมีสติตั้งมั่นกำหนดรู้นิเวรณนั้น ๆ ให้รู้ชัดการเกิดดับของนิเวรณเป็นเพียงนามธรรมโดยสภาพธรรม ก็จัดเป็นนามธรรม ที่เป็นปหาดัพพธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ควรละ เมื่อเกิดขึ้นกับจิตของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติใช้หลักโยนิโสมนสิการ มีสติในการกำหนดรู้

^{๑๔} พระครูปลัดธณัญชัย อริณโชโย (ถีนกำเนิด), "ศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิด เรื่องทางสายกลางของขงจื๊อ", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า (ก).

^{๑๕} พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี (พรหมจันทร์), "การศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนาเฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙.

นิวรรณ์ทั้ง ๕ เป็นการรู้สภาวะธรรมของรูปนาม โดยเท่าทันปัจจุบันอารมณ์ ผู้ปฏิบัติจะเห็นการเกิดดับโดยความเป็นพระไตรลักษณ์อย่างแท้จริงด้วยวิปัสสนาญาณ^{๑๖}

๔) พระมหาสุทัศน์ สุขวฑฒโน (เฉียบแหลม) ศึกษาเรื่อง "ศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยมัคคสูตร" พบว่า อริยมัคคสูตรที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต มีหลักธรรม ๔ ประการ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว จึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ด้วยเหตุนี้เอง จึงทำให้เป็นแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักอริยมรรคสามารถบรรลุมรรคญาณ ผลญาณ และนิพพานได้ เป็นทางอันประเสริฐ ทางดำเนินของพระอริยะเพื่อความเข้าถึง มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เรียกว่า มรรคมืองค์ ๘ หรือ อัญ्ञังคิกมรรค ประกอบด้วย ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ โดยองค์ธรรมคือตัวปัญญา จัดเป็นปัญญาเจตสิกธรรม ส่วนมรรค ๗ ประการ ที่เหลือเป็นมรรคที่สนับสนุนให้เกิดสัมมาทิฏฐิ^{๑๗}

๕) พระอำนาจ ขนติโก (ภาคหาญ) ศึกษาเรื่อง "ศึกษาอริยมรรคในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔" พบว่า อริยมรรคมืองค์ ๘ เป็นทางอันประเสริฐ ทางดำเนินของพระอริยะเพื่อความเข้าถึง มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เรียกว่ามรรคมืองค์ ๘ หรือ อัญ्ञังคิกมรรค มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นหนทางสายกลางในอริยมรรคมืองค์ ๘ เป็นหลักธรรม ที่สำคัญของแนวทางการปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง มัชฌิมาปฏิปทาได้ชื่อว่า อริยมรรค คือ หนทางปฏิบัติของพระอริยะบุคคล ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ โดยองค์ธรรมคือตัวปัญญา จัดเป็นปัญญาเจตสิกธรรม ส่วนมรรค ๗ ประการที่เหลือเป็นมรรคที่สนับสนุนให้เกิดสัมมาทิฏฐิ^{๑๘}

๖) นางสาวสุดใจ สุวรรณชีวะศิริ ศึกษาเรื่อง "ศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทา ในมหาโคปาลสูตร" พบว่า พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบคนเลี้ยงโค ผู้ไม่ฉลาดกับภิกษุไม่ฉลาด และคนเลี้ยงโคผู้ฉลาดกับภิกษุผู้พัฒนาตนเอง โดยเปรียบเทียบกับองค์คุณ ๑๑ ประการ ของภิกษุ เป็น

^{๑๖} พระมหาวิเชียร โชติธมโม (จันทะมัน) ศึกษาเรื่อง "การศึกษาสภาวะนิวรรณ์ในวัมมิกสูตร" วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า (ก).

^{๑๗} พระมหาสุทัศน์ สุขวฑฒโน (เฉียบแหลม) "ศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยมัคคสูตร" วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า (ก).

^{๑๘} พระอำนาจ ขนติโก (ภาคหาญ). "ศึกษาอริยมรรค ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ หน้า (ก).

มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลางในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่ปรากฏในมหาโคปาลสูตร เรียกว่าเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อหาความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง มัชฌิมาปฏิปทา ได้ชื่อว่า อริยมรรค คือ หนทางปฏิบัติของพระอริยบุคคล ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ โดยองค์ธรรมคือตัวปัญญา จัดเป็นปัญญาเจตสิกธรรม ส่วนมรรค ๗ ประการที่เหลือเป็นมรรคที่สนับสนุนให้เกิด สัมมาทิฐิ^{๑๙}

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทางพระพุทธศาสนาหมายถึง การปฏิบัติในหลักสัมมาสติ คือ การใช้สติและปัญญาพิจารณาในฐานทั้ง ๔ อย่างต่อเนื่อง คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งมั่นในกาย, เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งมั่นในเวทนา, จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งมั่นในจิต, ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งมั่นในธรรม

การเจริญสติปัฏฐานต้องมี วิริยะ สติ สมาธิ และ ปัญญา หรือเจริญมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมดำเนินไปตามทางสายกลาง แล้วตั้งสติระลึกภูมิจิต (รูปนาม) ปัจจุบันที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก็จะเป็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เกิดญาณปัญญาที่รู้แจ้งพระนิพพาน

สรุป การเจริญสติปัฏฐานนั้นต้องอาศัยทางสายกลาง เพราะว่าเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ คือ ตามสภาวะที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันเอง ตามเหตุปัจจัย ไม่ติดข้องในทฤษฎีหรือความคิดเพียงอย่างเดียว มัชฌิมาปฏิปทานั้น เพ่งไปที่อริยมรรคมีองค์ ๘ การเจริญสติปัฏฐาน บุคคลจะต้องยึดหลักการฝึกแบบสัมมาสมาธิ กล่าวคือ ฝึกเพื่อทำให้ใจสงบ ระวังจากกาม ปราศจากอกุศลธรรมทั้งหลายและไม่ฟุ้งซ่าน จนจิตใจตั้งมั่น ไม่ซัดส่าย ก็สามารถทำให้การฝึกและปฏิบัติของบุคคลนั้นถูกต้องตรงต่อพระพุทธธรรมคำสอน จนสามารถบรรลุถึงเป้าหมาย คือ พระนิพพาน โดยต้องเดินตามหนทางแห่งอริยมรรค หรือ มัชฌิมาปฏิปทาเท่านั้น

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทา กับหลักวิปัสสนาภาวนา ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท แล้วนำมาสรุปบรรยายเชิงพรรณนาดังต่อไปนี้

^{๑๙} นางสาวสุดใจ สุวรรณชีวะศิริ "ศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร" วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า (ก).

๑.๗.๑ ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙, คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปลชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่เกี่ยวข้องกับ มัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อเป็นการขยายความในเนื้อหาเพิ่มเติมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกให้มีความละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น

๑.๗.๒ ศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น วิปัสสนานัย เล่ม ๑-๒ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร สติปัฏฐานสูตร วิปัสสนากรรมฐาน พุทธธรรม เอกสารตำราเกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเอกสารตำราเกี่ยวกับหลักวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ, ชั้นทุติยภูมิ, เอกสาร และงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ เรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา แสดงความความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทา กับหลักวิปัสสนาภาวนา คือ สติปัฏฐาน

๑.๗.๔ นำข้อมูลที่ตรวจสอบแล้วมาปรับปรุง แก้ไข เรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา แล้วนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบมัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาปฏิปทา กับหลักวิปัสสนาภาวนา